

Μέσα από τα μάτια του άλλου

▲ *Αποψη των Αθηνών στα 1865. Χαρακτικό του Bachelieu από φωτογραφία του Δ. Κωνοταντί-νου. «Στην Αθήνα μια φραγκέ-φραμε και πρέπει να πάη κανείς μακρνά για να δη καθ' αντι Ελληνική ζωή. Θυμάμαι εδώ και λίγα χρόνια ακόμα, κάτω από την Ακρόπολη στην παλιά Πλά-κα, ήταν ένα σωρό οπιτάκια, που το καθένα ήταν οσοιτή ζωγραφιά. Γέροι φονοτανελάδες κάθονταν στα καφεεδάκια, και τα κορί-τσια της γειονιάς έτρεχαν στη βρῖση με τις σιάμνες τους. Εκεί τώρα χτίστηκαν παλάτια και τα λίγα οπιτάκια που απόμειναν ολοένα χάνονται. Πολιτισμός θα μου πείτε – τόσο το καλλίτε-ρο. Θα ομορφήνη ο τόπος, θα μοιάζη οσοιτή Ενρώπη. Καλά αν-τό, σε πολλούς όμως δεν καλοέρ-χεται αντός ο πολὺς πολιτισμός». Κ. Αννινος, «Ταξίδια στην Ελλά-δα», Εθνικόν Ημερολόγιον του έτους 1910, Κ.Φ. Σκόκου.*

Της ΡΑΝΙΑΣ ΠΟΛΥΚΑΝΔΡΙΩΤΗ

Ερευνήτριας ΚΝΕ/ΕΙΕ

ΤΑ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ, οι γραπτές περιγραφές μακρόχρονων συνήθως ταξιδιών έχουν μακρά παράδοση και ιστορία στον ευρωπαϊκό τουλάχιστον χώρο. Οι περιγραφές των ξένων επισκεπτών, φορέων της δικής τους παιδείας και πολιτισμού, ποικίλλουν και διαφοροποιούνται ανά τους αιώνες, αποτυπώνοντας έτσι τις μορφές υποδοχής, δηλαδή αποδοχής ή και απόρριψης του νεότερου ελληνισμού, ιδωμένου συνήθως κάτω από το βάρος του αρχαίου παρελθόντος του.

Οι ιστορικές συγκυρίες και οι κοινωνικές συνθήκες δεν επέτρεψαν στον ελληνικό χώρο, την παράλληλη εμφάνιση ή και εξέλιξη του περιηγητικού κειμένου, με την ευρεία έννοια που αναγκαστικά αποδίδουμε στον όρο. Η Ελλάδα στερείται της μακράς

ευρωπαϊκής παράδοσης, τόσο στο επίπεδο της οργάνωσης, της συχνότητας και της σκοπιμότητας των ταξιδιών όσο και στο επίπεδο της έκδοσης των περιηγητικών αφηγήσεων. Η ελληνική ταξιδιωτική φιλολογία του 19ου και του 20ού αι., αντλεί τα γραμματολογικά της πρότυπα πολύ περισσότερο από τις ξένες περιηγητικές εκδόσεις και τις προγενέστερες γεωγραφικές πραγματείες, παρά από τα δυσεύ-ρετα προσκυνητάρια ή τα ανέκδοτα ακόμη προσωπικά ημερολόγια των Φαναριωτών γραμματέων.

Διδακτικός χαρακτήρας

Σε πολύ γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι κυρίαρχο χαρακτηριστικό του ελληνικού ταξιδιωτικού κειμένου κατά τον 19ο αι., και συγκεκριμένα στα μετεπαναστατικά χρόνια, είναι ο διδακτικός και εγκυκλοπαιδικός του χαρακτήρας. Την εποχή όπου

το ξενόγλωσσο περιηγητικό κείμενο έχει ήδη περάσει στον χώρο της λογοτεχνίας, την εποχή δηλαδή όπου οι αφηγηματικές του δομές έχουν χαλαρώσει, επιτρέποντας τη βιωματική έκφραση ενός ταξιδιού, στην Ελλάδα το ταξιδιωτικό κείμενο τάσσεται καθαρά στην υπηρεσία της πιστής πληροφόρησης με κεντρικό στόχο την αναγέννηση του ελληνισμού. Η εθνική αυτογνωσία, πρώτιστο καθήκον, γίνεται σαφές ότι πρέπει να περάσει και μέσα από τη γνώση του τόπου που κατοικούμε ως έθνος. Πρόκειται για επιχείρημα που προέρχεται από τους κόλπους του ελληνικού Διαφωτισμού και συνδέεται τόσο με την ανάπτυξη και τη διάδοση της γεωγραφικής γνώσης όσο και με την προεπαναστατική εθνική ιδεολογία.

Έτσι, στον 19ο αι. η γεωγραφία εμφανίζεται σαφώς αλληλένδετη με την ιστορία και οδηγεί στην καλύτερη γνώση της πατρίδας. Οι περιηγητικές

αφηγήσεις, σε άμεση συνάφεια με τη γεωγραφική γνώση αποτελούν, σύμφωνα με τα κείμενα της εποχής, σημαντικό μέσο εθνικής αυτογνωσίας και συγχρόνως απάντηση σε όσα, κατά καιρούς, οι ξένοι περιηγητές έχουν καταμαρτυρήσει στον ελληνικό λαό. Ιερά αποστολή των Ελλήνων είναι να απαντήσουν στην αδικία και στη συκοφαντία, αναλαμβάνοντας οι ίδιοι το έργο της περιγραφής του τόπου τους καθώς και της ανάδειξης των αρχαίων τους μνημείων.

Ωστόσο στα ελληνικά ταξιδιωτικά κείμενα ή γεωγραφικές πραγματείες (τα όρια δεν είναι σχεδόν ποτέ ευκρινή) πραγματοποιούνται αναφορές σε ξένους περιηγητές οι οποίοι είχαν επισκεφθεί τον περιγραφόμενο χώρο κατά το πρόσφατο ή ακόμη και κατά το απώτερο παρελθόν. Οι αναφορές αυτές λειτουργούν όμως, στην ουσία, ως βιβλιογραφική τεκμηρίωση που συμπληρώνει την πληροφορία και καλύπτει τα γνωστικά κενά του συγγραφέα με όσα είχαν ήδη δημοσιεύσει οι ξένοι ειδήμονες που είχαν επισκεφθεί την περιοχή. Χωρίς χρονολογικές αναστολές επιστρατεύονται αδιακρίτως μαρτυρίες από τον 16ο αι. ως τις μέρες τους, ενώ δεν λείπουν και οι στερεότυπες πληροφορίες, ανεκδοτολογικού ή αξιολογικού χαρακτήρα που συνοδεύουν κατά κανόνα την περιγραφή ορισμένων περιοχών.

Ετσι, οι αναφορές και τα παραθέματα από ξένους περιηγητές πραγματοποιούνται επιλεκτικά και αφορούν συγκεκριμένα και απαιτητικά γνωστικά πεδία, όπως η αρχαιολογία. Είναι όμως φανερό ότι για την περιγραφή της σύγχρονης κοινωνίας, οι Έλληνες ταξιδιώτες δεν αισθάνονται την ανάγκη να προσφύγουν στις αντίστοιχες ξένες μαρτυρίες.

Στο τέλος του 19ου αι. και στις αρχές του 20ού, η ισχνή ακόμη ελληνική ταξιδιωτική φιλολογία εγκαταλείπει σταδιακά τον διδακτικό και χρηστικό της χαρακτήρα, χωρίς να έχει διατρέξει τα στάδια της αντίστοιχης ευρωπαϊκής παραγωγής. Τα ξενόγλωσσα αναγνώσματα έχουν ήδη απομακρυνθεί από το πρότυπο της συνολικής και αντικειμενικής πληροφόρησης και προβάλλουν την προσωπική εμπειρία του ταξιδιού, την καθαρά υποκειμενική πρόσληψη του χώρου. Τα ταξίδια και οι περιγραφές τους ενδιαφέρουν τώρα και τους λογοτέχνες, γεγονός που είχε ως συνέπεια την εγκατάλειψη του παλαιότερου εγκυκλοπαιδικού και διδακτικού προτύπου με την αντίστοιχη προβολή υποκειμενικών αναζητήσεων. Ο προσωπικός τρόπος με τον οποίο ο κάθε λογοτέχνης προσλαμβάνει τον χώρο, εξαρτάται και από τις γνώσεις που ήδη έχει για τον χώρο που επισκέπτεται, από τα διαβάσματά του και την πολιτισμική του αποσκευή, στοιχεία που αποτελούν και αυτά μέρος αναπόσπαστο της προσωπικής του εμπειρίας και που καθορίζουν το βλέμμα του και τη σκέψη του. Οι αναφορές σε ξένους περιηγητές, δεν επιστρατεύο-

νται πια για να καλύψουν γνωστικά κενά ή να προσθέσουν τεκμηριωτικό υλικό σε μια πληροφορία, αλλά μετέχουν και αυτές στον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας βιώνει τον χώρο που επισκέπτεται.

Στο μεταίχμιο της αλλαγής, για παράδειγμα, ο Μπρουσός του Αλέξανδρου Πάλλη, που δημοσιεύθηκε αρχικά σε συνέχειες το 1921, καταλύει τα όρια αυτού που αποκαλούμε περιηγητικό ή ταξιδιωτικό κείμενο. Ο τόπος δεν είναι εδώ, παρά η αφορμή για την παράθεση πλούσιων ιστορικών πληροφοριών, προσωπικών αναμνήσεων, πολιτικών κρίσεων καθώς και σκληρών επικρίσεων της νεοελληνικής κοινωνίας. Μέσα στο πλήθος των γεγονότων που περιγράφονται στο απομνημόνευμα του Αλέξανδρου Πάλλη, οι πληροφορίες από ξένους περιηγητές ή αυτόπτες μάρτυρες ιστορικών γεγονότων επιστρατεύονται, κυρίως για να υπογραμμισθούν οι όποιες αρνητικές κρίσεις διατυπώνει ο ίδιος για τους Έλληνες, για να επιβεβαιώσει τις προσωπικές του επικρίσεις της νεοελληνικής κοινωνίας. Η ενσωμάτωση των ξένων μαρτυριών έχει στόχο στην περίπτωση αυτή, την ιδεολογική κυρίως κάλυψη και ενδυνάμωση του κειμένου.

Ο λογοτέχνης των αρχών του 20ού αι. ο οποίος αναζητεί και εκφράζει την προσωπική εντύπωση περισσότερο από την πιστότητα της πληροφορίας, συχνά υιοθετεί έναν λόγο που διατυπώνεται διαμέσου άλλου, όχι μόνο ξένου προέλευσης αλλά και πολύ απομακρυσμένου χρονικά. Στην περίπτωση αυτή είναι η αναμέτρηση με το κλασικό παρελθόν που ουσιαστικά καταλύει τη διαφορετική εθνική προέλευση του κάθε ταξιδιώτη. Πρόκειται

για μια ρομαντική διάθεση φυγής στον χώρο και στον χρόνο που ολοκληρώνεται μέσα από τα μάτια και την εμπειρία του άλλου. Ο Κώστας Ουράνης, για παράδειγμα, παραθέτει πλήθος αποσπασμάτων από παλαιούς περιηγητές, από τον 17ο αι. ως τις μέρες του, αποσπάσματα μεταφρασμένα από τον ίδιο, για να υιοθετηθούν από ένα κείμενο που δεν ορίζεται από την πληροφοριακή του λειτουργία, αλλά από τη βιοματική. Η συνειρμική σχέση με την αρχαιότητα είναι τελικά αποτέλεσμα παιδείας και

είναι ανεξάρτητη από εθνικές και πολιτισμικές διαφορές. Η πνευματική διάσταση ενός ελληνικού τοπίου εύκολα άλλωστε μπορεί να διαφύγει από την προσοχή του μέσου Έλληνα, αλλά αντίθετα είναι ικανή να μαγέψει έναν καλλιεργημένο ξένο, γαλουχημένο με κλασική παιδεία και με το όραμα της αρχαίας Ελλάδας.

Η ενσωμάτωση της ξένης οπτικής μέσα σε κείμενα που στηρίζονται στην προσωπική εμπειρία έχουν στόχο αφενός την ενδυνάμωση μιας ιδεολογικής τοποθέτησης με την επιστροφή εξωτερικών συμμάχων, αφετέρου τη διαμόρφωση μιας πνευματικής και οικουμενικής αντίληψης του χώρου. Γίνεται φανερό ότι έχουμε πια απομακρυνθεί από το πληροφοριακό πνεύμα που χαρακτηρίζει τα αντίστοιχα κείμενα του 19ου αι.

Αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας

Ως βίωμα, ωστόσο, ο χώρος δεν παύει να υπηρετεί την αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας, σταθερή μέριμνα της

πνευματικής μας ζωής και η πρόσληψή του παραμένει σταθερά εξαρτημένη από την Ιστορία. Ακόμη και η συνταύτιση ενός Barrès και ενός Ουράνη τελικά προσυπογράφεται στην ελληνική ιστορία και παιδεία και πιστοποιεί το προσκύνημα του πρώτου στην παράδοση του δεύτερου. Στον αντίποδά τους, οι εκπρόσωποι της γενιάς του '30, στα πολλά ταξιδιωτικά τους έργα, αδιαφορούν για τα ξένα πρότυπα και αναζητούν με πάθος την ελληνικότητα της φυλής, αντλώντας κυρίως μέσα από τη συλλογική μνήμη, τη ζωντανή ακόμη παράδοση και τη νεότερη ιστορία. Το τοπίο, χωρίς να χάσει την ιστορική του διάσταση, αποδεσμεύεται από το κλασικό του μεγαλείο για να αναδυθεί ως η αντανάκλαση του νέου ελληνισμού. Το ταξίδι άλλωστε και η περιγραφή του είναι ασφαλώς υπόθεση προσωπική που απχέει όμως, όπως και κάθε άλλο δημιουργήμα, τόσο την προσωπικότητα του συγγραφέα όσο και τα αιτούμενα της εποχής του. ❀

▼ *Η Λάρισσα λίγο πριν από την Επανάσταση (Υδατογραφία του J. Cartwright, Μουσείο Μπενάκη). Ελάχιστα διαφέρει η Λάρισσα που περιγράφουν οι ξένοι περιηγητές τον 17ο αι. από τη σύγχρονη πόλη, διαπιστώνει ο ποιητής Κώστας Ουράνης στις αρχές του 20ού αι. Ο ρομαντικός ταξιδιώτης συχνά αντικρίζει το σύγχρονο τοπίο, προσφεύγοντας στο παρελθόν μέσα σε μια διάθεση φγής από την καθημερινότητα που συνθλίβει.*

